

KÓDVÁLTÁSOK ÉS KÓDKEVEREDÉS KÉTNYELVŰSÉGI KONTEXTUSBAN¹

CODE-SWITCHING AND CODE-MIXING IN A BILINGUAL CONTEXT

FERENCSEK MARCELL²

Egy Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kistelepülésen, Vilmányban végeztem vizsgálatot az ott élő, Szlovákia területéről Magyarországra települt szlovák–magyar kétnyelvű lakosság körében. Az utóbbi időben a szlovákiai gazdasági változások (Európai Unióhoz való csatlakozás, az euró mint valuta bevezetése) az ott élő emberek életét megváltoztatták, megélhetésüket megnehezítették. Ennek hatására magyarországi ingatlanokat kezdtek vásárolni a szlovák határhoz közeli településeken. Magyarországon élnek ugyan, de Szlovákiában dolgoznak, így naponta kb. 40 km-t ingáznak. Ezek az emberek eltérő szinten beszélnek szlovákul és magyarul.

Jelen tanulmányomban az adatközlőim nyelvi produkcióiban előforduló kódváltásokat és kódkeveredéseket tárom fel. Elméleti háttérként Lanstyák István, Kiss Jenő és Bartha Csilla írásait használom fel, meghatározom a kódváltás, kódkeveredés fogalmakat, azok típusait és lehetséges okait. Írok a vilmányi szlovákok társadalmi háttéréről, Magyarországra való költözésük folyamatáról, valamint áttekintést nyújtok az őket jellemző szociolingvisztikai tényezőkről. Végül a felhasznált szakirodalom segítségével keresem az adatközlőim megnyilatkozásaiban megfigyelhető kódváltásokat és kódkeveredéseket, valamint próbálok magyarázatot adni azokra.

Kulcsszavak: Vilmány, kétnyelvűség, szlovák, magyar, kódváltás, kódkeveredés

My investigation was made among the Slovak–Hungarian bilingual population of Vilmány, a village situated in Borsod-Abaúj-Zemplén county, having recently moved here from Slovakia. The latest economic changes in Slovakia, e.g. joining the European Union and the adoption of the euro, have modified people's lives and have made their subsistence harder. Due to these facts, they have started to buy real estates in Hungarian villages near the Slovakian border. Though they live in Hungary, their workplaces are situated in Slovakia. This is why they need to take an about 40-km-long journey mainly to Kosice every day. These people speak the Slovak and Hungarian languages at different levels.

In this study, the different kinds of code-switching and code-mixing occurring in the informants' utterances are revealed. As theoretical background, István Lanstyák's, Jenő Kiss's and Csilla Bartha's publications are used to define code-switching and code-mixing as well as their types and possible reasons. An overview is given about the social background of the Slovaks in Vilmány, the reasons for their 'migration' and the related sociolinguistic factors. Finally, the different kinds of code-switching and code-mixing occurring in my informants' utterances are investigated. An explanation for these phenomena is also attempted.

Keywords: Vilmány, bilingualism, Slovak, Hungarian, code-switching, code-mixing

¹ „A bemutatott kutatómunka a TÁMOP-4.2.1.B-10/2/KONV-2010-0001 jelű projekt részeként az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.”
“This research was carried out as part of the TAMOP-4.2.1.B-10/2/KONV-2010-0001 project with support by the European Union, co-financed by the European Social Fund.”

² FERENCSEK Marcell
Magyar–angol tanári MA szakos 1. évfolyamos hallgató
ferencsikmarcell@gmail.com

BEVEZETÉS

A kétnyelvűség (bilingvizmus) egyre szélesebb körben előforduló jelenség, ami a trianoni békeszerződés után Magyarország elcsatolt részein fontos kérdés mind a mai napig. Az ott élő emberek kénytelenek voltak átvenni a domináns nyelvet, így megjelent a szlovák–magyar, ukrán–magyar, román–magyar, szerb–magyar, horvát–magyar stb. kétnyelvűség. Gyakran előfordult, hogy míg az emberek otthon magyarul beszéltek, addig az utcán, hivatalokban a számukra idegen, többségi nyelvet kellett használniuk. Az Európai Unióba való belépésünk és a schengeni egyezmény hatására a határok megnyíltak, így a tagországok közötti mozgás meglehetősen könnyűvé vált. Emellett a gazdasági változások folyamatos mozgásra bírják az embereket. Szlovákiában az euró bevezetése óta az árak megemelkedtek, ami nehezíti a megélhetést. Ennek hatására néhányan a szlovák–magyar határ menti szlovák településekről Magyarországra költöznek. A tendencia elsősorban a határhoz közeli településeket érinti, például Hidasnémeti, Gönc, Göncruszka és Vilmány is népszerű célpont. Ezek az emberek életvitelszerűen az adott magyar településen élnek, azonban Szlovákiában dolgoznak. Szlovák az anyanyelvük, de a legtöbben valamilyen szinten beszélnek magyarul is. Ez a kétnyelvűség egy sajátos megjelenési formája, mivel a magyar nyelv nem kötelező számukra, alacsony szintű nyelvtudás is elegendő ahhoz, hogy a hétköznapi életben boldoguljanak. Természetesen egymás között továbbra is szlovákul beszélnek.

Lakóhelyemen, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Vilmányban is egyre több szlovák állampolgárságú és magyarul beszélő ember jelenik meg. Közülük hét adatközlő állt rendelkezésemre, hogy beleegyezésükkel interjút és hangfelvételt készíthessek. Jelen tanulmányomban a beszélgetések során az adatközlők megnyilatkozásaiban előforduló kódváltásokat és kódkeveréseket vizsgálom. A vilmányi szlovákokról szóló fejezet után kísérletet teszek a kétnyelvűség fogalmának meghatározására több megközelítés alapján, majd Lanstyák István, Bartha Csilla és Kiss Jenő írásait figyelembe véve a kódváltás és kódkeveredés fogalmakat tisztázom. A megfelelő elméleti háttér tárgyalása után következik az általam felvett korpusz vizsgálata a kódváltás és kódkeveredés kontextusában.

1. A VILMÁNYI SZLOVÁKOK

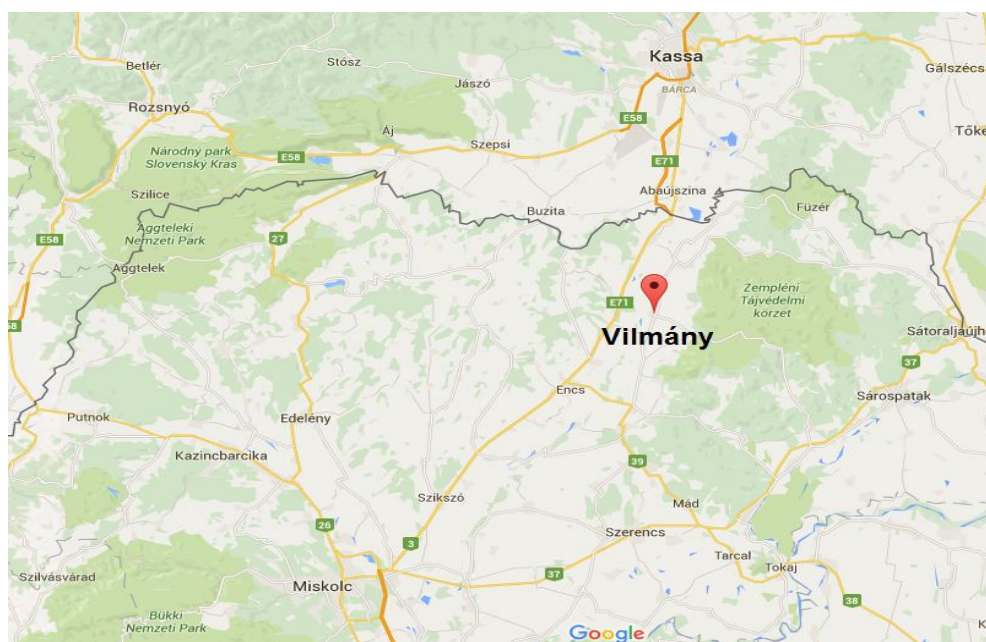
Vilmány Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi részén található település. Mindösszesen 15 kilométer távolság van a szlovák határ és a község között. A faluban 1467 fő él. Legnagyobb számú kisebbsége a cigányság, amely a lakosság 80%-át teszi ki. Más etnikum 2010-ig nem vagy csak elenyésző számban volt jelen (például egy fő ruszin származású), 2010-től viszont egyre növekvő számban jelentek meg szlovákok. A vilmányi szlovákok száma még így sem több 50 főnél. Pontos adatokat a helyi önkormányzat sem tud szolgáltatni, hiszen Vilmányban a szlovákság nem hivatalosan elfogadott kisebbség.

2004-ben az Európai Unióhoz való csatlakozásunk, majd 2007-ben a schengeni egyezmény hatására a határok megnyíltak a tagországok, így Szlovákia és Magyarország között is. Ez még nem hozott nagy változást Vilmány életébe, 2009-ben viszont Szlovákiában bevezették az eurót, amely az árak hirtelen emelkedéséhez vezetett, megnehezítve a megélhetést. Megnőttek az élelmiszerárak, a szolgáltatások díjai, valamint az ingatlanadó is. Azt tapasztaltam, hogy egyre többen jöttek Magyarországra bevásárolni a határhoz közeli üzletekbe, például Encsre, de akár a miskolci szupermarketekbe is (ami már 70–80 kilométeres távolságot jelent). 2010-ben már magyarországi ingatlanokat is vásároltak. Eleinte csak nyaralóként tartották fenn ezeket a házakat, később viszont életvitelszerűen éltek bennük. Főként a határ menti településeken vettek ingatlanokat, például Hidasnémetiben, Tornyosnémetiben, Gön-

cön, Göncruszkán, Zsujtán, Garadnán, Vilmányban és Vizsolyban. Manapság Boldogkővár-alja és Boldogkőújfalu is kedvelt célponttá vált annak ellenére, hogy mindkét település a határtól távolabb helyezkedik el.

A vilmányi szlovákok elmondása szerint ha a szlovákiai ingatlanukat eladják és Magyarországon vesznek helyette házat, akkor a külföldi lakásukért kapott pénznek kb. a felét félre tudják tenni, hiszen nagy különbség van a két ország ingatlanpiaci árai között. Emellett itt olcsóbbak a közműszolgáltatások is. A Magyarországra való költözésük nem szakítja meg Szlovákiával a kapcsolatot, hiszen a munkahelyük továbbra is ott található, naponta ingáznak 40 km-t Vilmány és Kassa vagy az abaújszina ipari park között (lásd az 1. sz. ábra térképét).

A jobb megélhetés mellett a másik indok a szép táj, a vidéki környezet iránti vonzalom. Az egyik nyugdíjas házaspár például azért költözött el Kassáról, mert az ottani házuk közelében volt egy alumíniumgyár, ami meglehetősen rontotta a földminőséget, így semmi nem termett meg a kertjükben. Vilmányban állításuk szerint ilyen probléma nem merül fel, így különféle zöldségeket és gyümölcsöket természetesen sikeresen. Összegezve tehát, két fő indok vezérli a szlovákok Magyarországra költözését: az egyik a gazdasági változásokból ered, a másik ok a szép táj és a tiszta levegő.

1. ábra

A Kassa és Vilmány közötti távolság (40 km közúton)

(Forrás: Google Maps)

2. KÉTNyelvűség – KÓDVÁLTÁS – KÓDKEVEREDÉS KÜLÖNBÖZŐ MEGKÖZELÍTÉSEKBEN

2.1. A kétnyelvűség fogalma

A Szlovákiából Vilmányba költöző szlovákok általában valamilyen szinten beszélnek magyarul is a szlovák mellett, tehát kétnyelvűek. Mivel a kétnyelvűség fogalmához sokféle definíció kapcsolódik, ezért fontosnak tartom a releváns szakirodalom segítségével bemutatni, hogy miként értelmezhető a fogalom.

A kétnyelvűség már régóta foglalkoztatja a tudósokat, gondolkodókat. Bartha Csilla könyvében megemlíti az ókori Quintilianus véleményét arról, hogy milyen előnyökhöz vezet két nyelv ismerete. Goethe is hangsúlyozza a kétnyelvűség fontosságát, hiszen szerinte az nem tud semmit saját nyelvéről, aki nem beszél más nyelveket. Említhetnénk még V. Károly híres mondását is, miszerint „Ahány nyelven beszélsz, annyi ember vagy.” (BARTHA 1999: 31).

Egy fogalom meghatározásánál az értelmező szótár használata tanulságos lehet. A *Magyar értelmező kéziszótár* a következő definíciót adja: „Két nyelv (egyformán) jó használatának képessége, gyakorlata.” (PUSZTAI 2003: 659) A szótár szerkesztői szerint csak az a személy kétnyelvű, aki egyformán jól beszél mindkét nyelvet. A hétköznapi értelmező szótár ezzel szemben nem is tartalmazza a *kétnyelvűség* főnevet, mindössze a *kétnyelvű* melléknévet, amelynél jelölik, hogy ritkán használt szó. Ebből arra következtethetünk, hogy az 1970-es években a magyar nyelvben ez még nem volt elterjedt fogalom. A szócikk a következőképpen szól: „Két nyelven beszélő, két nyelvet (egyaránt) használó <személy>” (BÁRCZI–ORSZÁGH 1979: 908). Ennél a meghatározásnál még az a kritérium sincs meg, hogy a két nyelvet egyaránt jól használja a beszélő, itt csak azt hangsúlyozzák, hogy két nyelvet beszélő személyt jelent.

Kiss Jenő a következőképpen határozza meg a fogalmat: „A kétnyelvűség (bilingvizmus) két nyelv kapcsolatának, két nyelv kapcsolata pedig két etnikum, illetőleg azok tagjai kapcsolatának a közvetlen vagy közvetett eredménye.” (KISS 2002: 211) A definíció hangsúlyozza a kontaktust, ami a két nyelv között van két etnikum kapcsolata által. Ez a nyelv és társadalom, valamint a nyelv és kultúra közötti szoros összefüggés szempontjából lényeges. Eszerint a társadalom és a kultúra hat a nyelvre, és fordítva.

A vélemények megoszlanak abban, hogy a két nyelv ismeretének szintje milyen fokú. Vannak, akik azt állítják, hogy az anyanyelvi szintű tudás feltétele a bilingvizmusnak, ugyanakkor vannak, akik alacsonyabb szintű nyelvtudást is kétnyelvűségnek tekintenek. Peter Trudgill szerint a kétnyelvűség az egyénnek azt a tulajdonságát jelenti, hogy két vagy több nyelvet tud (TRUDGILL 1997: 33). Bloomfield szerint a két nyelvet anyanyelvi szinten beszélő számít bilingvisnek, tehát a beszélő mindkét nyelvben és kultúrában jártas, ismeri a szociokulturális szabályokat is (BLOOMFIELD 1933: 56). Herman József azt állítja, hogy a kétnyelvű egyén, aki „két különböző nyelvet (tehát nem ugyanannak a nyelvnek két tájnyelvi vagy stiláris változatát) a beszédhelyzet követelményeinek megfelelően váltogatva, az anyanyelvi beszédhasználatnak megfelelő spontaneitással beszél” (HERMAN 1987: 449). Kiss Jenő említi további kutatókat, akik alacsonyabb szintű nyelvtudást is kétnyelvűségnek tekintenek. GROSJEAN (1996) véleménye szerint kétnyelvű az a személy, aki két vagy több nyelvet (vagy dialektust) használ a mindennapi életben függetlenül a nyelvtudás szintjétől. Szintén alacsonyabb szintű nyelvtudást tekint kétnyelvűségnek Diebold, aki az írott nyelv passzív megértését is bilingvizmusnak titulálja (KISS 2002: 212).

Érdemes megemlíteni Bartha Csilla 1998-ban végzett kérdőíves vizsgálatának eredményeit is. 75 magyar szakos tanárnak kellett megválaszolnia, hogy kit tekintenek kétnyelvűnek, és a bilingvizmust előnynek vagy hátránynak tartják-e. A válaszok alapján a kutató arra

a következtetésre jutott, hogy az emberek nagy része a kétnyelvűséget két nyelv magas szintű, tökéletes, perfekt, anyanyelvi ismeretével azonosítja. Az is érdekes tény, hogy a 75 adatközlőből 68 fő előnyként értelmezi a kétnyelvűséget (BARTHA 1999: 32).

2.2. Kódváltás és kódkever(ed)és

2.2.1. Kiss Jenő meghatározása

Kiss Jenő a kétnyelvűség természetes velejárójának tekinti, hogy a kétnyelvűek folyamatosan kódot váltanak az éppen használt nyelvek között. Álláspontja szerint a kódváltás a nyelvek közötti váltást vagy változtatást jelenti. Hozzáteszi, hogy két nyelv vagy két nyelvváltozat változó használata egy megnyilatkozáson belül vagy egyazon beszédaktusban is kódváltás-ként értelmezhető. Ezek szerint két nyelvjárás közötti váltást is értelmezhetünk kódváltás-ként, de a stílusválasztást már nem. Kiss Jenő a kódválasztás fogalmát is megemlíti, amit a következő példával szemléltet: ha tehát délelőtt X nyelven beszélünk beszédpartnerünkkel, de délután már Y nyelven beszélünk egy másikkal, akkor a jelenséget kódválasztásnak nevezzük. A kódváltás ezzel szemben mondatok között és mondatokon belül egyaránt jelentkezhet (Kiss 2002: 210).

A kódváltásnak Kiss Jenő két fajtáját különbözteti meg. A kontextuális kódváltás a nyelvi ismeretektől, a két nyelvben való jártasságtól, a két nyelvhez fűződő attitűdöktől függ. A másik típus, a szituatív kódváltás a mindenkor kommunikációs helyzet nem nyelvi körülményeitől (pl. beszédhelyzet, beszédtema, beszédpartner) függ. A kódváltás két fő okaként kiemeli a nyelvtudás fokát és a nyelvhez való viszonyulást. Az ún. preferált nyelv azt a nyelvet jelenti, amelyiket a beszélő előnyben részesíti, amelyiket jobban ismeri, vagy egyszerűen amelyiket jobban szereti (Kiss 2002: 210).

A kódváltással összefüggésben érdemes a kódkeverésről is beszélni, ami akkor jelenik meg, amikor „a beszélő oly gyorsan és oly gyakran váltogat két vagy több nyelvet, mondatokon és szerkezeteken belül is, hogy nem lehet megállapítani, melyik nyelven is beszél valójában” (Kiss 2002: 211).

2.2.2. Bartha Csilla gondolatai a kódváltásról

BARTHA Csilla *Kétnyelvűség* (1999: 119) című könyvében a kódváltást a következőképpen határozza meg: „két vagy több nyelv váltakozó használata ugyanazon megnyilatkozáson vagy diskurzuson belül.” Alakilag lehet egyetlen kifejezés, mondat vagy több mondat. A megnyilatkozásban elfoglalt helye szerint három fő típust különít el. Létezik mondaton kívüli kódváltás, ami a legminimálisabb szintaktikai kötöttségekkel jár. Ennek használatához a második nyelv minimális ismerete is elegendő. A második típus a mondatok közötti kódváltás, ami tagmondat- vagy mondathatáron jelenik meg. Ez már nagyobb folyékonyságot igényel. Bartha Csilla angol példát hoz ennek szemléltetésére: *Most már értem, hogy mit akar nekem mondani. I get the message.* A harmadik típust mondatokon belüli kódváltásnak nevezzük. Ez a szerző szerint a legproblematisabb váltás, ugyanis itt nagyobb a valószínűsége annak, hogy a beszélő nyelvtani szabályok ellen vét. Ebben az esetben a kétnyelvű egyén mindkét nyelvben magasabb kompetenciaszinttel rendelkezik. Nehéz eldönteni azt is, hogy ekkor kódváltás vagy esetleg kölcsönzés történik-e. A kettő között az a különbség, hogy a kölcsönzés egy közösség nyelvi rendszerére jellemző nyelvi elemeket fed le, míg a kódváltás inkább alkalmi (BARTHA 1999: 119–121).

Bartha Csilla könyvében részletesen tárgyalja a kódváltás pragmatikai funkcióit, tehát azt, hogy milyen tényezők miatt jön létre kódváltás. Egyrészt az interakció résztvevői kategóriát különíti el, ami magába foglalja az életkort, a nemet, a foglalkozást, a társadalmi-gazdasági státust, az eredetet, az etnikumot és a beszélők egymáshoz viszonyított változó szerepeit. Az elrendezés kategória a helyre, az időre és a szituációra utal, míg a téma a formális-informális stílusra. Fontos megállapítás mindezek mellett, hogy a kódváltás pragmatikai szinten mindig a kontextusra utal, azt a helyet jelzi, ahol megváltozott valami. Ezt a helyet jelölheti maga a másik nyelvi szekvencia, továbbá a szupraszegmentális jegyek (pl. szünet), a hezitációs jelenségek és a metanyelvi kommentár (pl. kérdés) is (BARTHA 1999: 121–122).

2.2.3. *Lanstyák István tipizálása*

A fentieket figyelembe véve nem írok Lanstyák kódváltás-fogalmáról, ugyanis nem figyelhető meg jelentős különbség az előző meghatározásokhoz képest. Lanstyák István esetében a kódváltás különböző nyelvtani típusai lehetnek hasznosak tanulmányom megírásához. Az egyes típusok tárgyalását megelőzően lényeges a bázis- és vendégnyelv terminusokat tisztázni, hiszen ezek központi fogalmak a kódkeverés témakörében. A bázisnyelv Lanstyák meghatározásában az a nyelv, amely „a legalább egy megnyilatkozásnyi két- vagy többnyelvű diskurzusrészletben szerkezetileg és/vagy mennyiségileg domináns” (LANSTYÁK 2006: 109). A vendégnyelv az a nyelv, melynek „elemei (szó, szókapcsolat, szó szerkezet formájában) alkalmilag vagy rendszeresen felbukkannak a bázisnyelvi megnyilatkozásokban” (LANSTYÁK 2006: 109).

Lanstyák – jellemző vonásaik alapján – összesen ötféle (Z-, B-, V-, H- és X-típusú) kódváltást ismertet. Megkülönböztet ún. **Z típusú kódváltást**, ami a testetlen eszközökkel (zéró morfémával) történő beépülést jelenti. Ezek a vendégnyelvi betétek mondattani szempontból automatikusan épülnek be a megnyilatkozás egészébe formális eszközök alkalmazása nélkül. Ilyen elem lehet az alany, a névszói állítmány, néhány határozószó, valamint különféle viszonyzó és mondatzó.

A következő fajta a **B típusú kódváltás**, ami bázisnyelvi morfémák beépülésével történik. Ebben az esetben a vendégnyelvi betétek bázisnyelvi morfémák segítségével épülnek be a bázisnyelvi megnyilatkozásokba. A vendégnyelvi betétek alárendelt helyzetben vannak. Ez a típus magas szintű bázisnyelvi kompetenciát igényel, valamint főként – a magyar–szlovák kétnyelvűeket tekintve – szlovákdomináns beszélőkre jellemző. Névszói mondatrészeket és igéket (általában honosító képzőkkel /-l, -ll, -z/) egyaránt érinthet a kódváltás ezen fajtája.

Lanstyák megkülönbözteti a **V típusú kódváltást** is, amikor a beépülés vendégnyelvi morfémák segítségével történik meg. Ebben az esetben kétnyelvű megnyilatkozásokról beszélhetünk, ugyanis a bázisnyelvi szavak aktív bázisnyelvi morfémákat, a vendégnyelvi szavak aktív vendégnyelvi morfémákat tartalmaznak.

A **H típusú kódváltás** során a beépülés formális eszközök alkalmazása nélkül történik. A vendégnyelvi elemek nem épülnek be formális eszközökkel a bázisnyelvbe, hanem toldaléktalanul figyelhetők meg a bázisnyelvi megnyilatkozásban. Fontos kiemelni, hogy ez a kategória nem összekeverendő a Z típusú kódváltással, ugyanis míg ott zéró morfémáról van szó (maga a nyelv nem alkalmaz formális eszközöket), addig itt egy testes morféma hiánya figyelhető meg, ezért agrammatikus mondat jön létre. Jellemzően erősen szlovákdomináns beszélők megnyilatkozásaiban gyakori ez a típus.

Végül Lanstyák meghatároz **X típusú kódváltást** is, amely töredezett megnyilatkozásokra utal. Ezek – függetlenül attól, hogy tartalmaznak-e a vendégnyelvi elemek toldalékokat – jelentésanilag nem koherensek, és nyelvtanilag nem elemezhetőek. Lanstyák szerint ebben

az esetben már nem beszélhetünk beépülésről, mivel beépülés során jelentéstanilag koherens nyelvi szekvenciák jönnek létre. Globálisan érthető megnyilatkozások ezek, amelyeket részleteiben már nem feltétlenül lehet megfejteni, ugyanakkor vannak csaknem érthetetlen példái is ennek a típusnak, amikor már a beszédhelyzet alapján sem lehet kikövetkeztetni a jelentést. Gyakori, hogy alacsony magyar nyelvi kompetenciával vagy nyelvvesztéssel függ össze (LANSTYÁK 2006: 105–146).

Lanstyák egy másik könyvében a kódvált(ogat)ás okairól ír. Megkülönbözteti a heterogén és a homogén csoportokban történő kódváltást, ugyanis a kódváltásokat előidéző tényezők ennek megfelelően változhatnak. A beszédhelyzet, a nyelvi hiány, a nyelvi lapszus, a felidézés (egy korábbi helyzetben használt, illetve hallott nyelvre való váltás, az akkori helyzetre való visszaemlékezés részeként), a hitelesítés (például kulcsszavak másodnyelvi szerepeltetése), a stílushatás, az etnikai identitás kifejezése, valamint a purista tendenciák továbbélése, tulajdonnevek használata okozhat kódváltást (LANSTYÁK 2000:158–184).

3. KÓDVÁLTÁSOK ADATKÖZLŐIM MEGNYILATKOZÁSAIBAN

A továbbiakban az adatgyűjtésem során elkészített hangfelvételeket elemezve vizsgálom az interjúalanyaim megnyilatkozásaiban fellelhető kódváltásokat, illetőleg kódkeveréseket. Utóbbira példát nem találtam, ugyanis Kiss Jenő definíciója szerint ez akkor következik be, amikor már-már nem lehet eldönteni, hogy a beszélő milyen nyelven is beszél (KISS 2002: 211). Ilyen megnyilatkozás a hangfelvételeken nem figyelhető meg, így ezek vizsgálatától eltekintek. A kódváltásokat Lanstyák István tipizálása alapján vizsgálom, mindegyik kódváltást valamelyik kategóriában próbálom elhelyezni.

Az adatközlőkre jellemző szociolingvisztikai tényezőket a könnyebb átláthatóság érdekében az alábbi táblázatban foglalom össze.

1. táblázat

Az adatközlőket jellemző szociolingvisztikai tényezők

Adat-közlő száma	Életkor	Nem	Iskolai végzettség	Foglalkozás	Születési hely	Anyanyelv
1. adat-közlő	59	nő	ápolónőképző	ápolónő	Kassa	magyar
2. adat-közlő	62	nő	érettségi	nyugdíjas (könyvelő)	Kassa	szlovák + magyar
3. adat-közlő	55	nő	érettségi	ingatlan-közvetítő	Kassa	szlovák
4. adat-közlő	31	nő	szakközép-iskola	közmunkás	Kassa	szlovák
5. adat-közlő	62	nő	középiskola	nyugdíjas (vasgár)	Kassa	magyar
6. adat-közlő	69	nő	érettségi	nyugdíjas (könyvelő)	Kassa	magyar
7. adat-közlő	67	férfi	főiskolai diploma	nyugdíjas (gépész)	Kassa	magyar

A táblázat *Anyanyelv* című oszlopának tanulmányozása során felmerülhet az a kérdés, hogy ki miért a fentebb látható nyelvet választotta, ugyanis négyen csak a magyart, ketten csak a

szlovákot, egy adatközlő pedig a szlovák és a magyar nyelvet is anyanyelvének tekinti. A beszélgetésekből kiderült, hogy gyakran nem tudják eldönteni, melyik nyelvet tekintsék anyanyelvüknek, mintha egyfajta identitászavart figyelhetnénk meg. A 62 éves nyugdíjas, korábban vasgyári dolgozó elmondta, hogy mivel Szlovákiában magyarnak titulálják, Magyarországon viszont szlováknak, így nem tudja eldönteni, hogy ő valójában magyar-e vagy szlovák. Kutatásom elsődleges célja nem egy, az identitáskérdéssel kapcsolatos tanulmány létrehozása volt, így bővebb magyarázatot erre a kérdésre nem tudok adni. További, főként kvantitatív – és több adatközlőt magába foglaló – kutatásra lenne szükség e kérdés kibontásához.

1. adatközlő

Az 59 éves ápolónő jelenleg három nyelvet – szlovákot, angolt és magyart – használ párhuzamosan, ami elmondása szerint a gyengébb magyarján mutatkozik meg leginkább. Egyik kérdésem az iskolai végzettségére irányult, a következő választ adta: *ÖÖ* [1 mp] *I am ÖÖ* [1 mp] *nurse. ÖÖÖ* [4 mp] *Orvos nő, nő, nő, aki ÖÖ* [2 mp] (*ápolónő?*) *ápolónő*.³ A részletből látszik, hogy magyarul nem jutott eszébe iskolai végzettsége, de angolul igen, így többször is angolra vált, valamint habozások figyelhetők meg. Valószínűleg azért használta inkább az angolt, mint a szlovákot, mert feltételezhetette, hogy én beszélek angolul. Végül segítségével mondta ki az *ápolónő* szót. Lanstyák tipizálása alapján ez a megnyilatkozás leginkább az X típusú kódváltásba tartozik, hiszen megfigyelhető a töredezettség, nyelvtanilag csak nehezen lenne elemezhető a diskurzus.

Szintén az angol nyelvvel függ össze, de már inkább a Z típusú kódváltás csoportjába tartozik a következő megnyilatkozás: *Vagyok a nyugdíjba, de betegnyugdíj, invalid*. Ez azért sorolható a Z típusba, ugyanis a beépülés testetlen eszközökkel történik, az *invalid* szó nem kap se magyar, se angol, se szlovák ragot. A következő mondatban két helyen is megjelenik az angol nyelvvel való kódváltás, de ebben az esetben meg kell említeni, hogy az angol nyelv volt a beszélgetés témája, ugyanis épp arról beszélt az adatközlő, hogy mikor milyen nyelven szokott gondolkodni: *Mikor én tanultam a anothe... mmm aaa* [4 mp] *nyelvet angolul, so először kezdettem gondolkodni angolul*. Az adatközlőnek valószínűleg nem jutott eszébe a *másik* szó, de mivel a téma központja az angol nyelv volt, így inkább angolul mondta ki az *another* 'másik' lexémát, majd amikor realizálta, hogy angolul kezdett el beszélni, a mondanójának megváltoztatásával tudta csak kifejezni gondolatait. Erre a viszonylag hosszabb, 4 másodperces szünet is utalhat, amikor csak a *mmm* és az *aaa* hangokat hallhatjuk. Majd két szóval később valószínűleg észre sem vette, hogy az angol *so* 'tehát' lexémát mondta ki. Mivel a beépülés testetlen eszközökkel történik, így ez is a Z típusba sorolható. Szintén ebbe a kategóriába tartozik, de már a szlovák nyelvvel van kapcsolatban az *Anyu Bratislava, Pozsony* szekvencia is, mivel a *Bratislava* tulajdonnevet nem ragozza, zéró morfémmal épül be a mondatba. A *Bryndza, nem tudom, hogy hívnak aa* [1 mp] *túró, ami van ÖÖ* [2 mp] *galuskán*. mondat is a Z típusú kódváltásba sorolható, mivel jelöletlen a beépülés. Ebben az

³ Az egyes nyelvtani példák során a következő jelöléseket használom. Rövidebb habozás: *ÖÖ*, hosszabb habozás: *ÖÖÖ*, a habozás másodpercben kifejezett hosszát szögletes zárójelben adom meg [1 mp]. Ha az adatközlő hosszabb ideig hangoztat egy hangot, ezt a hang megkettőzésével vagy háromszorozásával jelölöm a hangoztatás időtartamának megfelelően, majd szögletes zárójelben jelzem a hangoztatás pontos időtartamát másodpercekben kifejezve. Ha egy szót vagy mondatot az adatközlő nem fejezett be, félbehagyta, akkor a még hallható szórész után ... jelet használok. Kerek zárójelben az én közbeszólásaimat, kérdéseimet jelölöm, például segítség nyújtásakor, valamint más beszélők mondanóit. A szupraszegmentális jeleket / jelek közé teszem.

esetben a *juhtúró* lexéma egészében nem juthatott az eszébe, mivel a *túró* szó előtti rövidebb, 1 másodperces szünet arra utalhat, hogy a szóösszetétel *juh* tagját kereste. Ehhez hasonló az *És ööö* [3 mp] *slanina*. *Hogy hívnak? Nem sajt, de húsból (szalonna?) szalonna* példa.

2. adatközlő

A 62 éves nyugdíjas könyvelőnővel készített hangfelvételeken megfigyelhető a B típusú kódváltás. Az *Annak idején, mikor* [2 mp] *aa* [1 mp] *volt Csehszlovák republikába*, [1 mp] *hát mi általában az édesapámmal néztük a magyar tévét.* mondatban a *republikába* szó bázisnyelvi morféma segítségével épül be a megnyilatkozásba. A *republika* 'köztársaság' szlovák szó, amihez a magyar *-ba* '-ban' inessivusi rag kapcsolódik. Szintén a B típusú kódváltáshoz tartozik a következő megnyilatkozás: *hát az a bryndzás, juhtúrós galuska.* A szlovák *bryndza* 'juhtúró' alak veszi fel a magyar *-s* melléknévképzőt.

A Z típusú kódváltásra egy példát találtam a hangfelvételen: *Ez egy olyan saláta, másképp Őő* [2 mp] *ismerik itt Magyarországon is, t...* [1 mp] *majonézes treska.* A beépülés testetlen eszközökkel történik. Fontos a kódváltás előtti *t* hangot és az azt követő 1 másodperces szünetet megemlíteni, valószínűleg az adatközlő csak a *treska* szót akarta kimondani, majd ezt kibővítette a *majonézes* jelzővel. Mindez azért is történhetett, mert nem volt biztos abban, hogy én értem-e, egyáltalán ismerem-e ezt a halsalátát.

Bár a következő példák nem a fentebb meghatározott kódváltásra lehetnek példák, mivel a tolmácsolást a szakirodalom nem tekinti kódváltásnak, hiszen ekkor nem egy megnyilatkozáson belül történik a váltás, mégis úgy gondolom, hogy a hangfelvételeket figyelembe véve érdemes ezekről is írni, ugyanis ekkor is a két nyelv között váltogat az adatközlő. Az első példa spontán váltás volt, ugyanis a hölgy a fiától kérdezett: *Hát tipikus szlovák étel?/gyorsít/ Čo je typické Slovenské jedlo, pre Boha? Povedz mi! Bryndza galuška? (Treska a dva kifliky.) No to nie je typické Slovenské jedlo. (Momentálne.)* [3 mp] *Jaj hát ez kimondottan egy halsaláta...* A zárójelben jelzett részleteket az adatközlő fia mondta, a szlovák részlet fordítása 'Milyen tipikus szlovák étel van, az Istenért? Mondd meg! Juhtúrós sztrapacska? (Treska és két kifli.) Az nem tipikus szlovák étel. (Pillanatnyilag.)'. A magyarról szlovákra váltáskor ebben az esetben az figyelhető meg, hogy már a magyar megnyilatkozást is folyamatosan gyorsítja a beszélő, majd a szlovák részt gyorsabban mondja, mint a magyart. Ez valószínűleg a szlovák nyelv azon sajátossága miatt történik így, hogy az átlagos beszédtempója valamivel gyorsabb, mint a magyaré. A szlovákról magyarra váltás utáni 3 másodperces néma szünet valószínűleg nem a kódváltás eredménye, hanem inkább azon gondolkodott el az adatközlő, hogy a *treska* valóban tipikusan szlovák étel-e vagy sem.

Tolmácsolás esetén 1–2 másodperces hezitálások figyelhetők meg a magyarról szlovákra váltásokkor. Például: *Őő mm* [2 mp] *Može sa tá pytat' a ja budem prekládat'?* (*Samozrejme.*) *Na hát nyugodtan kérdezi és én fordítani fogom.* A szlovák részlet jelentése: 'Kérdezhetnek tőled és én fordítom? (Természetesen.)'. A 2 másodperces habozás előtt én arról kérdeztem magyarul a hölgyet, hogy a fia tud-e magyarul, amire nemleges választ kaptam, majd tolmácsolni kezdett. Ez a habozás tehát jelezheti a kódváltást. A szlovákról magyarra váltáskor megfigyelhető a *na* indulatszó, ami szintén a kódváltásra utalhat.

Amikor megkérdeztem az adatközlőt, hogy a fia hol dolgozik, nem tudta pontosan szlovákul a cég nevét, így szlovákul kérdezte meg. *Ez egy külföldi cég, most ebbe az időbe...* [1 mp] *Jak sa to volá?* [2 mp] *Jak še volá totá firma kde robíš?* A szlovák rész fordítása: 'Hogy is hívják? Hogy is hívják azt a céget, ahol dolgozol?' Megfigyelhető, hogy a magyar diskurzusrészlet után egymásodperces néma szünet következik, ami valószínűleg a kódváltás ered-

ménye, majd amikor a szlovák mondandójába kezd bele, a *Jak sa to volá?* rész után 2 másodperces szünetet tart, majd újrakezdi a kérdését, de némiképp változtat rajta. Ezt a pszicholingvisztika terminológiája alapján a megakadásjelenségek közé sorolom, annak is az újrakezdés alcsoportjába. Emellett a *Jak še volá totá firma...* részlet tájnyelvi forma, a szlovák nyelvkönyvek és a köznyelv alapján ez *Ako sa volá totá firma...* lenne.

A beszélgetésünk végén megemlítettem, hogy amikor az adatközlő fia már jól fog tudni beszélni, visszajövök és őt is meginterjúvolom, amit az adatközlő rögtön tolmácsolni is kezdett: *Že... [1 mp] ked' sa naučíš po maďarsky tak vtedy pride s tebou urobiť tu anketu. (Dobre.) Hogy jó, megfelel.* A szlovák részlet magyar fordítása: 'Hogy... amikor majd megtanulsz magyarul, akkor majd visszajön és megcsinálja veled a felmérést. (Jó.)'. Fontos megállapítás lehet, hogy mindegyik kódváltásnál a *že* 'hogy' vagy a *hogy* kötőszót használja, ami egyfajta hezitációra is utalhat. Emellett a *že* kötőszó után az egy másodperces néma szünet is ezt jelezheti.

3. adatközlő

Az 55 éves ingatlanközvetítővel való beszélgetés során egyszer fordult elő egy lehetséges kódváltás, amikor szlovák ételekről kérdeztem. Ez a *knédli* lexéma, amelynél kérdéses, hogy magyar vagy szlovák szóként értelmezendő-e a diskurzusrészletben, ugyanis az interneten és a szótárakban való keresgélés során megtaláltam a *knédli* szót a magyar nyelvben is 'gombóc' jelentésben, de kétséges, hogy az adatközlő a magyar szót használta-e.

4. adatközlő

A 31 éves közmunkás beszédéről készített hangfelvétel során nincs kódváltás, ugyanis magabiztosan használja a magyar nyelvet. Ő a megkérdezettek közül az egyetlen személy, akinek szoros kapcsolata van Magyarországgal, mivel Vilmányban dolgozik, a férje magyar állampolgár, most már az adatközlő is megkapta a magyar állampolgárságot, a gyermekei magyar iskolába járnak és legtöbb idejét Magyarországon tölti.

5. adatközlő

A 62 éves nyugdíjas, korábban vasgyári dolgozóval való beszélgetésünk során egyrészt Z típusú kódváltásokat fedeztem fel. Amikor az iskolai végzettségéről kérdeztem, a következőt válaszolta: *Középiszkola, ekonómia.* Az *ekonómia* szó testetlenül épül be a megnyilatkozásba. Szintén ebbe a kategóriába tartozik a következő szekvencia is: *Dolgoztam a kassai vasgyárbaa ... [2 mp] OTK, nem tudom, [1 mp] OTK, hogy is mondják magyarul?* Az *OTK* a szlovák nyelvben egy foglalkozást jelent, a betűszó feloldása *odbornej technickej kontroly*, aminek a jelentése 'szakmai, műszaki ellenőr'. Az *OTK* alak testetlen eszközökkel épül be, így a Z típusba sorolható. Szintén ebbe a típusba tartozik a következő megnyilatkozás is: *Szlovák étel? ÖÖÖ [3 mp] Bryndza haluška.* Ebben az esetben a viszonylag hosszabb hezitáció valószínűleg nem a kódváltás miatt figyelhető meg, hanem az adatközlő inkább azon gondolkodott, hogy milyen szlovák ételeket tudna nekem felsorolni. A *bryndza haluška* alak – mivel testetlenül épül be a megnyilatkozásba – a Z típusú kódváltásba sorolható. A következő megnyilatkozásban előforduló kódváltás is ebbe a kategóriába tartozik: *Ottan úgy mondták rám, to tá Maďarka.* ('az a magyar nő'). Ezt a szlovák betoldást valószínűleg a kontextus miatt alkalmazta az adatközlő, ugyanis arról beszélgettünk, hogy nem tudja eldönteni, melyik nemzethez tartozik is ő valójában, a magyarhoz vagy a szlovákhöz. Valószínűleg azért használja

a szlovák szerkezetet, mert idézi a rá mondottakat. Emellett az is közrejátszhat ebben, hogy szóba került Szlovákia mint a megjegyzés színhelye.

B típusú kódváltás akkor fordult elő, amikor megkértem az adatközlőt, mondja el, hogyan kell elkészíteni valamelyik szlovák ételt. Erre ő visszakérdezett: *A bryndza haluškát?* A megnyilatkozás bázisnyelvi morféimakkal épül be, azaz a magyar tárgyragot használja, de maga a szótó szlovák. Előfordulhat, hogy a *juhtúrós sztrapacska* kifejezést nem ismeri vagy a Szlovákia területén élő magyarok körében ez az elterjedtebb alak, számukra akár normaként is értelmezhető (ennek megállapításához szlovákiai magyarok körében végzett kvantitatív felmérésekre lenne szükség).

6. adatközlő

A 69 éves nyugdíjas könyvelőnő bár lassabban beszél és elmondása szerint a magyar nyelven való beszéd számára nehezebb, mint a szlovák, nyelvhasználatában mégis viszonylag kevés kódváltás figyelhető meg. Vannak szavak, amelyek nem jutnak eszébe, például az iskolai végzettsége, de ilyen esetben sem kódváltással él, hanem elmagyarázza a szó jelentését.

Egy esetben figyelhető meg nála B típusú kódváltás, amikor arról kérdeztem, hogy van-e olyan tipikusan szlovák étel, amit el szokott készíteni. *Nem tudom, hogy hívják magoknál ez a bryndzás ...* [3 mp] *juhtúró? Igen, juhtúró, ez aaa* [2 mp] (*Sztrapacska*) *Trepanka? Sztrapacska, no! Hát ezt.* Látható, hogy nem jutott eszébe a *sztrapacska* szó, helyette a *bryndzás* lexémát használta, de valószínűleg *bryndzás galuskát* mondott volna, viszont közben valószínűleg rájött, hogy én nem tudok szlovákul. A *bryndzás* alak a B típusú kódváltásba sorolható, ugyanis bázisnyelvi morféma segítségével történik meg a beépülés, az -s melléknév-képzővel. A *sztrapacska* szó segítségével is nehezen jutott eszébe, így jött létre a *trepanka* alak, később pedig a *trepacska*. Ez valószínűleg annak az eredménye – amit már korábban is említettem –, hogy a Felvidéken nem elterjedt a *sztrapacska* lexéma. Amikor megkérdeztem, hogy a *sztrapacska* szót hogy mondják szlovákul, azonnal megtörtént a kódváltás és a kötőszó is szlovák lett: *Bryndzové halušky alebo bryndzové pirohy*. Ebből arra következtethetünk, hogy a kontextus, a beszédtema határozza meg leginkább az adatközlő esetében a kódváltásokat.

7. adatközlő

A 67 éves nyugdíjas gépész esetében egy Z típusú kódváltás fordult elő: *Ott automatikusan átírták, mikor kaptuk a mi azt aaa* [4 mp] *občiansky* *ÖÖÖ* [3 mp] *van ez aa* [1 mp], *ez aa* [2 mp] (*igazolvány*) *igazolvány, automatikusan átírták, hogy szlovák.* Az *občiansky* alak a szlovák *občiansky preukaz* 'személyi igazolvány' szószerkezet 'személyi' jelentésű tagja. Látható, hogy magyarul nem jutott eszébe a lexéma, de szlovákul igen, míg végül a felesége segítségével közösen megtalálták az 'igazolvány' szót.

ÖSSZEGZÉS

Összességében tehát az állapítható meg, hogy a vilmányi szlovákság körében végzett kutatásomba bevont adatközlők nyelvi produkcióiban kódváltások fellelhetők, viszont kódkeveréseket nem találtam. Lanstyák István kategorizálása nyomán elsősorban a Z és B típusú kódváltásokkal találkoztam, tehát főként testetlen eszközökkel és bázisnyelvi morféimák segítségével történő beépülések figyelhetők meg. Egy adatközlő esetében fordult elő X típusú kódváltás, akinek a megnyilatkozásaira gyakran jellemző a töredezettség, de mindenképp meg kell említeni, hogy az ő nyelvi kompetenciái alacsonyabbak, valamint párhuzamosan három

nyelvet (szlovákot, angolt, magyart) használ kontextustól függően. V és H típusú kódváltással egyáltalán nem találkoztam, bár ez nagy valószínűséggel annak is köszönhető, hogy az adatközlők tudatában voltak annak, hogy én nem beszélek szlovákul, így a kommunikáció sikerességének biztosítása érdekében nem használtak szlovák morféimákat, toldalékokat, előjárószókat. A kódváltások okaiként főként a kontextust vagy az adott szó ismeretének hiányát érthetjük, de előfordulhat az is, hogy vannak olyan szavak – főként a hivatalos dokumentumokkal, foglalkozásnevekkel vagy ételekkel kapcsolatos szavak –, amelyeket otthon, akár magyarul beszélve is, mindig szlovákul használnak, így akár az is lehetséges, hogy nem ismerik a magyar megfelelőiket.

IRODALOM

- BÁRCZI Géza–ORSZÁGH László (főszerk.) 1979. *A magyar nyelv értelmező szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BARTHA Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- BLOOMFIELD, Leonard 1933. *Language*. London: George Allen & Unwin.
- GROSJEAN, François 1996. Living with Two Languages and Two Cultures. In: PARASNIS, I. (ed.): *Cultural and Language Diversity and the Deaf Experience*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HERMAN József 1987. Gondolatok a közösségi kétnyelvűségről. *Magyar Nyelv*, 83. évf. 4. sz. 448–54.
- KISS Jenő 2002. *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- LANSTYÁK István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris–Kalligram, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- LANSTYÁK István 2006. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsonzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram.
- PUSZTAI Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- TRUDGILL, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- WARDHAUGH, Ronald 2006. *An Introduction to Sociolinguistics*. Oxford: Blackwell Publishing.